

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343

Р. М. Білокінь
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВИДАЛЕННЯ ІЗ ЗАЛИ СУДУ ПОРУШНИКІВ ПОРЯДКУ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

Відповідно до положень закону України «Про судоустрій та статус суддів» прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, має наслідком відповідальність, установлену законом (ст. 50) [1]. Серед заходів відповідальності, які застосовуються до порушників порядку в судовому засіданні, особливе місце займає видалення цих осіб із зали суду. Адже в разі видалення обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача чи цивільного відповідача із зали суду обмежуються їх можливості особисто виконувати процесуальні дії для відстоювання своїх прав та законних інтересів у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що видаленню як заходу кримінальної процесуальної відповідальності науковці не приділяли належної уваги. Окремі аспекти цього питання аналізували А.В. Мурзановська, В.М. Трофименко, Л.Д. Удалова. Але слід відмітити, що видалення особи із зали суду за порушення порядку під час засідання має міжгалузевий характер, тому варто звернути увагу на праці М.Й. Штефана, О.В. Кузьменко, В.А. Кузьменка, В.О. Кучера, Ю.С. Суліковського які досліджували проблему видалення порушників порядку із зали судового засідання в інших галузях права.

Метою цієї статті є аналіз кримінального процесуального законодавства, яке регламентує порядок застосування видалення як заходу кримінальної процесуальної відповідальності, що застосовується до учасників судового розгляду, які порушили порядок у залі судового засідання; виявлення проблем правозастосування цих положень та розробка пропозицій щодо їх вирішення.

Заходи відповідальності, які застосовуються до порушників порядку судового засідання, визначені в ст. 330 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Аналіз положень цієї норми свідчить, що в разі порушення порядку в судовому засіданні та невиконання розпоряджень головуючого вперше всі учасники судового розгляду попереджаються про застосування заходів відповідальності. У разі ж повторного

порушення порядку в залі судового засідання до обвинуваченого та інших осіб, присутніх у залі суду, може застосовуватися видалення.

Застосування видалення із зали судового засідання як захід кримінальної процесуальної відповідальності потребує визначення кола осіб, до яких воно може застосовуватися, аналізу можливої тривалості видалення та процесуальної форми прийняття рішення про його застосування.

Отже, окремої уваги заслуговує питання щодо визначення кола осіб, до яких може застосовуватися видалення як захід кримінальної процесуальної відповідальності. Так, відповідно до положень ч.ч. 1, 3 ст. 330 КПК України видалення із зали судового засідання застосовується до обвинуваченого та інших осіб, присутніх у судовому засіданні.

При цьому слід врахувати, що учасниками судового провадження є: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених КПК України, здійснюється судове провадження (п. 26 ч.1 ст. 3 КПК України) [2].

Окрім цього, в судовому засіданні присутні й інші особи, які не є учасниками провадження, але мають право бути присутніми згідно з положеннями засади гласності і відкритості судового провадження. Зокрема, в ст. 328 КПК України визначено, що кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим лише в разі недостатності місць у залі судового засідання. При цьому близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання [2].

Вищевикладені норми права дозволяють стверджувати про некоректність формулювання

положення ч. 3 ст. 330 КПК України, де вказано, що «...в разі невиконання розпорядження головної іншими особами, присутніми в судовому засіданні ... їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання». Адже зі змісту цієї фрази незрозуміло, чи мова йде лише про присутніх, які не є учасниками судового провадження, чи їй слід тлумачити ширше та вважати особами, присутніми в судовому засіданні, як осіб, які виявили бажання бути присутніми під час судового розгляду, так і учасників судового провадження (потерпілий, цивільний відповідач, цивільний позивач, його представник та законний представник тощо).

Такі сумніви характерні і для інших норм кримінального процесуального законодавства. Зокрема, в ч. 2 ст. 329 КПК України визначено що «...сторони та учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головної в судовому засіданні» [2]. Тобто в цій нормі КПК України розрізняються такі групи осіб, присутніх в судовому засіданні, як сторони, учасники та інші присутні особи.

Коло осіб, до яких може застосовуватися видалення, інакше сформульовано в інших процесуальних кодексах України. Так, у ч. 1 ст. 92 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) та ч. 1 ст. 270 Кодексу адміністративного судочинства вказано, що попередження і видалення із зали судового засідання застосовується до учасників цивільного (адміністративного) процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні [3; 4].

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо перше речення ч. 3 ст. 330 КПК України викласти в такій редакції: «В разі невиконання розпорядження головної учасниками судового провадження та іншими особами, присутніми в судовому засіданні, головуючий робить їм попередження про відповідальність».

Окрім цього, слід звернути увагу також на те, що учасниками судового провадження є особи, які виконують різні функції, в тому числі і представляють інтереси інших осіб, допомагають їм реалізовувати їхні права. І тому видалення таких осіб обмежить права учасників судового засідання, яким вони допомагають чи представляють їхні інтереси.

Так, якщо особа, що не володіє мовою, якою ведеться судочинство, залишиться без перекладача, то це зумовить порушення засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження та унеможливить реалізацію учасниками кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, права давати показання, заявляти клопотання і пода-

вати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють.

Тому не випадково в ст. 270 Кодексу адміністративного судочинства України [3] та ст. 92 ЦПК України закріплені аналогічні положення про необхідність надання часу для заміни перекладача. Зокрема, в ст. 92 ЦПК визначено: «1. До учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головної застосовується попередження, а в разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання. 2. У разі повторного вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, перекладачем суд оголошує перерву і надає час для його заміни» [4]. Вважаємо, що подібних положень потребує і кримінальне процесуальне законодавство.

Окрім цього, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, то до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його законний представник. Беззастережне видалення законного представника без вчинення додаткових процесуальних дій із його заміни унеможливить реалізацію процесуальних прав осіб, яких вони представляють, що, у свою чергу, обмежить реалізацію засади змагальності сторін. Адже відповідно до положень ч. 1 ст. 506 КПК України особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, здійснює свої права через законного представника, захисника [2]. Видалення законного представника неповнолітнього також призведе до порушення положень ст. 354 КПК України, де вказана імперативна вимога щодо обов'язкової участі законного представника під час допиту неповнолітньої чи малолітньої особи.

Отже, в КПК України слід визначити перелік осіб, які не можуть бути видалені із зали судового засідання без їх заміни. Це правило має поширюватися на процедуру видалення перекладача чи законного представника. На аналогічну проблему звертали увагу вчені і в теорії адміністративного та цивільного судочинства. Зокрема, В.А. Кузьменко цілком слушно відмічає, що в цьому випадку можливим є вирішення питання про заміну законного представника чи залучення до участі в справі представника органу опіки та піклування в порядку, встановленому процесуальним законом» [5, с. 355].

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо ч. 3 ст. 330 КПК України доповнити другим абзацом такого змісту: «У разі повторного порушення порядку в залі судового засідання перекладачем чи

законним представником суд оголошує перерву і надає час для заміни цих осіб».

Окремої уваги заслуговує дослідження питання тривалості позбавлення особи права бути учасником судового засідання. Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 330 КПК України в разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. У КПК України не зазначено, з яких обставин слід виходити, визначаючи тривалість видалення. Очевидно, що це зумовлено існуванням загрози вчинення дій, що можуть негативно впливати на проведення судового засідання.

Так, обвинувачений може бути видалений із зали тимчасово на період допиту свідка, якщо він заважає йому давати показання, викрикує свої заперечення. Якщо ж поведінка обвинуваченого не пов'язана з конкретними діями суду, він грубо порушує порядок, заважає суду досліджувати докази, не виконує вказівок головуючого, то його слід видалити на весь час судового розгляду [6, с. 624–625]. Разом із цим аналіз судової практики свідчить, що в більшості випадків рішення про видалення із зали суду щодо обвинуваченого застосовується на весь час судового розгляду [7; 8].

Щодо видалення інших осіб, присутніх у залі суду, то законодавець у ч. 3 ст. 330 КПК України нічого не зазначив про можливу тривалість недопущення їх до зали суду. Враховуючи зміст положень ч. 6 ст. 9 КПК України, де вказано, що у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, вважаємо, що правило, зазначене в ч. 1 ст. 330 КПК України, щодо тривалості видалення обвинуваченого слід застосовувати і щодо інших осіб, присутніх у залі суду.

Видалення обвинуваченого із зали судового засідання не повинно позбавляти особу можливості реалізувати її права. Вчені наголошують, що навіть за умови, що обвинувачений є порушником порядку в судовому засіданні, ця обставина не позбавляє його права на захист [9, с. 45]. Так, у ч. 1 ст. 330 КПК України вказано, що якщо обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту [2].

Обвинувачений не позбавляється також і права на ознайомлення з доказами, які були досліджені, а також із рішеннями, які були ухвалені за його відсутності. Адже після повернення до зали засідання йому надається можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а

також із рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі видалення обвинуваченого із зали судового засідання на весь час судового розгляду суд має право не надавати можливості виступити в судових дебатах чи з останнім словом [10, с. 546]. Але судові рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошується обвинуваченому після його ухвалення.

Вважаємо, що така позиція законодавця потребує уточнення. Якщо обвинуваченого видаляють із зали судового засідання на весь час судового розгляду, то він позбавляється права і на останнє слово. Слід врахувати те, що «...право на останнє слово є важливою процесуальною гарантією реалізації обвинуваченим свого права на захист... Останнє слово підсудного має істотне значення для правильної оцінки судом особи обвинуваченого» [10, с. 558–559]. А тому пропонуємо звернути увагу на положення кримінального процесуального законодавства інших країн, де визначається, що обвинувачений може бути видалений із зали судового засідання до закінчення дебатів сторін. При цьому йому має надаватися право на останнє слово. Вважаємо, що аналогічне правило слід передбачити і в ст. 330 КПК України, доповнивши його положенням відповідного змісту.

Про видалення осіб із зали судового засідання суд постановляє ухвалу. Зокрема, в ч. 1 ст. 330 КПК України зазначено, що «...в разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду із зали засідання» [2].

Проте, яка має бути форма ухвали та який порядок її виконання чи оскарження, ст. 330 КПК України не вказує. Разом із цим у ст. 371 КПК України визначені загальні положення ухвалення судових рішень, де передбачено, що ухвала постановляється в нарадчій кімнаті лише у випадку, якщо це передбачено КПК України. Враховуючи те, що в ст. 330 КПК України такої вимоги не зазначено, то можна стверджувати, що ухвала про видалення особи із зали судового засідання постановляється без виходу до нарадчої кімнати та заноситься секретарем судового засідання в журнал судового засідання.

Хоча КПК України і не містить прямої вимоги щодо видалення суду до нарадчої кімнати для прийняття рішення про видалення особи, «... однак вказане не дає підстав для висновку про неможливість постановлення деяких ухвал у такому порядку» [10, с. 568]. Тому вважаємо, що в разі необхідності для прийняття рішення про видалення особи із зали судового засідання суд може вийти до нарадчої кімнати.

В ухвалі про видалення із зали судового засідання обвинуваченого чи інших осіб мають бути

наведені мотиви й підстави прийнятого рішення та час, на який особа видаляється. Про видалення із зали суду та про повернення мають бути зроблені відповідні позначки в журналі судового засідання з позначенням моменту видалення та повернення [6, с. 625].

У ст. 330 КПК України нічого не вказано про можливість оскарження рішення про видалення. У зв'язку із цим слід враховувати положення, визначене в ч. 2 ст. 392 КПК України, де вказано, що «...ухвали, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених частиною першою цієї статті, окремому оскарженню не підлягають, окрім випадків, визначених цим Кодексом. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення, передбачене частиною першою цієї статті» [2].

Таким чином, ухвала про видалення із зали судового засідання окремому оскарженню не підлягає, а заперечення проти неї можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення. Втім, така законодавча регламентація видається нам спірною. Адже видалення із зали судового засідання є заходом кримінальної процесуальної відповідальності, який полягає в позбавленні учасників судового провадження можливості бути присутнім у залі суду та самостійно і безпосередньо виконувати процесуальні дії для відстоювання своїх прав та законних інтересів у судовому провадженні. Тому видалення учасників судового провадження має застосовуватися лише за наявності достатніх для цього підстав та бути винятковим заходом щодо обвинуваченого. Адже відповідно до практики Європейського суду з прав людини обвинуваченому в принципі має надаватися адекватна та відповідна можливість особисто на будь-якому етапі розгляду робити відводи та допитувати свідків, які дають показання проти нього, що є складовим елементом права на захист (рішення в справі «Костовський проти Нідерландів» від 20 листопада 1989 року).

У зв'язку із цим вважаємо, що в КПК України мають бути закріплені додаткові гарантії законності та обґрунтованості прийняття рішення про видалення особи із зали суду. Це сприятиме протидії безпідставному застосуванню видалення у випадках, коли були допущені незначні порушення порядку судового засідання. Такою гарантією має бути закріплення права на оскарження судових рішень, яке є конституційною засадою кримінального провадження та передбачає, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України.

Таким чином, у КПК України доцільно передбачити процедуру оскарження ухвали про вида-

лення особи із зали судового засідання в апеляційному порядку. Але при цьому зазначити, що таке оскарження не зупиняє його виконання.

Кримінальна процесуальна форма застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання потребує вдосконалення в частині закріплення додаткових гарантій реалізації прав та законних інтересів осіб, щодо яких цей захід застосовується, та забезпечення законності й обґрунтованості прийняття рішення суду.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року. Чинне законодавство станом на 30.09.2016 р.: (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 144 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
4. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>.
5. Кузьменко В.А. Видалення як захід процесуального примусу в адміністративному судочинстві / В. А. Кузьменко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 4. – С. 348–359.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
7. Ухвала Попаснянського районного суду Луганської області від 22 червня 2015 року у справі № 423/2002/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45630130>.
8. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30 березня 2015 року у справі № 359/11231/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43314040>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар у 2 т. / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.
10. Кримінальний процес / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

Анотація

Білокінь Р. М. Проблемні питання застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання. – Стаття.

У статті проаналізовані норми кримінального процесуального законодавства, які регламентують порядок застосування видалення як заходу кримінальної процесуальної відповідальності, що застосовується до учасників судового розгляду, які порушили порядок у залі судового засідання. Виявлені проблеми правозастосування цих положень, розроблені пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: видалення, захід кримінальної процесуальної відповідальності, учасники судового провадження, тривалість видалення, рішення про видалення.

Аннотация

Белокопъ Р. М. Проблемные вопросы применения удаления из зала суда нарушителей порядка судебного заседания. – Статья.

В статье анализируются нормы уголовного процессуального законодательства, регламентирующие порядок удаления как меры уголовной процессуальной ответственности, применяемой к участникам судебного разбирательства, нарушившим порядок в зале судебного заседания. Выявлены проблемы применения этих положений, разработаны предложения по их усовершенствованию.

Ключевые слова: удаление, мера уголовной процессуальной ответственности, участники судебного производства, продолжительность удаления, решение об удалении.

Summary

Bilokin R. M. Problem issues of removal of the court hearing troublemakers from the courtroom. – Article.

The article analyzes the criminal procedural law provisions governing the procedure of removal as a measure of procedural criminal liability applicable to the trial participants who violated the order in the courtroom. The problems of enforcement of these provisions were identified and the proposals for their improvement were developed.

Key words: removal, measure of procedural criminal liability, trial participants, removal duration, removal decision.